

Cartea mai cuprinde (în *Aneze*) rediscoverirea altor trei diplome militare descoperite în Dacia, precum și repertoriul bibliografic al tuturor diplomelor militare aflate pe teritoriul Daciei sau în afară, privitoare la trupele auxiliare din această provincie, precum și diplomele descoperite în Dacia care interesează istoria militară a altor provincii.

Lucrarea conține câteva erori pe care nu le putem atribui integral autorului, scăpări de litere, nemenționate, în vreo erată; trebuie deci citit: „Inceputul” în loc de „Inceputu” (p. 9), la diploma din anul 123, *tabella prior Intus*, r. 3...RIBVNIC POTESTAT VII în loc de . . .RIBVNIC POTESTAT VIII (p. 23), *tabella prior extrinsecus*, r. 11 SINGVLI SINGVLAS, în loc de SINCVLII SINCVLAS (p. 23); la inscripția CIL, III, 1462 (= ILS, 1324), r. 5 „...p(atris) (patriae)” în loc de „...p(atri) p(atriae)” (p. 53); la diploma de la Românași, *tabella II Intus*, SVRVCCAE în loc de SVRVCCA

(p. 86); titlul cărții lui A. Holder, *All-celtischer Sprachschatz*, nu *All-celscher Sprachtschatz* (p. 87); „,martori :” în loc de „,matori” (p. 98). De asemenea, la harta de la fig. 6, este înscris greșit „Războieni (Feldioara)”, în loc de „Feldioara”, fiind localitatea Feldioara din com. Ucea, jud. Brașov, nu Războieni (Feldioara), jud. Alba.

Pentru a face volumul accesibil și în străinătate ar fi fost de dorit ca pe lângă traducerea *Cuprinsului* (p. 7-8), să fi apărut și un rezumat în 1-2 limbi de circulație. Sperăm ca măcar diploma din anul 123 va fi publicată într-o limbă străină.

Lucrarea realizată cu o deosebită ținută științifică, competență, ingeniozitate a argumentării și savoea unui stil propriu, dispune de ilustrație corespunzătoare și un aparat critic impresionant (confirmare a binecunoscutei acripii științifice a autorului), constituind o adevărată istorie a provinciilor carpato-danubiene la începutul veacului al II-lea.

Mihai Bărbulescu

ALFRED NEUMANN, *Ziegel aus Vindobona*, în *Der römische Limes in Osterreich*, XXVII, Viena, Edit. Academiei Austriece de Științe, 1973, 70 p., pl.

Izvoarele scrise au fost și rămân în continuare de o mare valoare pentru istoria antică. Chiar dacă ele constau numai din frânturi de texte sau, cum este cazul în lucrarea mai sus citată, din ștampile pe piese ceramice (țigle și cărămizi) textul lor aduce date noi, permite așezarea lor în timp, și deci precizări în legătură cu o anumită epocă. Adunarea și prezentarea sistematică a ștampilelor pe cărămizi reprezintă un deziderat. Semnificația ștampilelor militare aplicate pe țigle și cărămizi este multiplă. Ele sînt cele mai bune mijloace pentru datarea și stabilirea mișcării pe teren a unor unități militare. În al doilea rînd ele ne prezintă un aspect mai puțin studiat al soldatului roman, constructor, muncitor, cel care a stat la temelia celor mai multe dintre urmele rămase pînă azi din lumea romană. El a fost nu numai purtătorul civilizației romane pretutindeni, ci și cel care a implantat-o acolo unde a staționat. Alături de ștampilele militare, cele ale cărămidarilor civili aduc date despre viața economică a unei lumi în care construcțiile erau strîns legate de producția ceramică. Lucrarea lui A. Neumann pe care încercăm să o prezentăm aici specialiștilor, cit mai detaliat, se înscrie în seria de lucrări valoroase

care organizează și valorifică un material tegetar imens, dintr-unul din cele mai mari centre de la Dunăre ale Imperiului roman: Vindobona. Cauza imediată însă pentru care facem această prezentare este aceea că în lucrare sînt informații deosebit de utile pentru istoria noastră veche. Una dintre unitățile militare care a staționat la Vindobona este legiunea a XIII-a Gemina, unitatea, „de casă” a Daciei romane. Cum venirea ei în Dacia se face din Vindobona, probabil că vor putea fi stabilite legături importante atunci cînd țiglele ei din Dacia vor fi la fel de bine cunoscute ca cele din Vindobona.

Cartea se împarte în mai multe părți. Autorul prezintă la început o listă de prescurtări bibliografice (p. 6) care introduce pe cititor în tehnica de lucru. Urmează apoi o introducere (p. 7-52) în care sînt prezentate, în ordine cronologică, unitățile militare care au staționat la Vindobona (*legio XV Apollinaris*, *legio XIII Gemina*, *legio XIII Gemina Martia Victoria*, *legio X Gemina Pia Fidelis*, *legio I Adiutrix*, *legio II Adiutrix*, *legio II Italica*, *legio VII Gemina*, *legio XXX Ulpia*, *cohortis I Aelia Sagittariorum*) în epoca „clasică” și în epoca tîrzie și ștampilele unor producători particulari. Apoi

urmează catalogul pieselor studiate (p. 52—123). Sînt publicate piese din trei mari colecții muzeale și dintr-o colecție particulară. Piese-le sînt numerotate. Numerotarea urmează două criterii în succesiunea colecțiilor. Primul criteriu este acela al obiectului pe care se aplică ștampila. Al doilea criteriu este al ordinii de prezentare a trupelor și producătorilor. În cadrul numerotării piesele se împart în trei categorii mari: cărămizi cu figuri în relief, cărămizi cu ștampile militare, cărămizi ale fabricanților civili sau fără ștampilă. Cărămizile cu ștampile militare sînt prezentate în ordinea următoare: din Vindobona, din Carnuntum, din loc necunoscut, ștampile din epoca trzie. Ștampilele producătorilor civili urmează ordinea următoare: producători din Vindobona, din Carnuntum și producători din locuri necunoscute. Ordinea aceasta de prezentare este respectată în cadrul fiecăreia dintre colecțiile prezentate. Binelnțele, că nu toate subgrupele se întînesc în fiecare colecție.

În primul rînd sînt analizate cărămizile din Muzeul de istorie al orașului Viena (p. 53—110). A) Primele 14 piese reprezintă vulturul legiunii. B) Ștampilele militare sînt împărțite în trei grupe: ștampile ale trupelor din Vindobona, trupe cu garnizoana în altă parte și ștampile din epoca trzie.

Prima unitate militară ale cărei ștampile sînt prezentate este legio X Gemina. După tipul piesei ceramice pe care s-a aplicat ștampila avem mai multe grupe: Firstenziegel (nr. 14—175), Leistenziegel (nr. 176—772), Plattenziegel (nr. 773—1 023 a), Hohlziegel (nr. 1 024—1 056), Verblendziegel (nr. 1 057—1 073 a), Warzenziegel (nr. 1 074—1 075), Zapfen sau Hakenziegel (nr. 1 076). Sînt apoi descrise ștampilele legiunii a XIII-a Gemina: Leistenziegel (nr. 1 077—1 214), Plattenziegel (nr. 1 216—1 348). Sînt apoi prezentate în serie: legio *XIIII Gemina Martia Victrix*: Firstenziegel (nr. 1 349—1 590), Leistenziegel (nr. 1 591—1 651 b); legio XV Appolinaris: Leistenziegel (nr. 1 652—1 653 a), Plattenziegel (nr. 1 654—1 658); legio I Adiutrix: Leistenziegel (nr. 1 659—1 660), Plattenziegel (nr. 1 660 a); legio II Adiutrix: Leistenziegel (nr. 1 661); legio II Italica: Leistenziegel (nr. 1 662—1 667); cohors I Aelia Sagittariorum: Leistenziegel (nr. 1 668—1 680), Plattenziegel (nr. 1 681—1 682) și ștampile din epoca romană trzie. C) Ștampile ale unor producători civili din Vindobona (nr. 1 683—1 713 e). D) Ștampile de producători civili din Carnuntum (nr. 1 713 f—1 792 a). E) ștampile cu locul de fabricație necunoscut (nr. 1 802 a—1 842). F) O categorie aparte o constituie ștampilele fragmentare sau șterse (nr. 1 843—1 878). Urmează grupa cărămizilor fără ștampilă (nr. 1 879—2 108).

Este prezentată colecția antică din Kunsthistorisches Museum (p. 111—120). Aici lipsesc cărămizile cu reprezentarea vulturului. Lista începe cu ștampilele militare: A. 1. Ștampile ale trupelor cu garnizoana în Vindobona: legio X Gemina (nr. 2 109—2 334); legio *XIII Gemina* (nr. 2 335—2 268); legio *XIIII Gemina Martia Victrix* (nr. 2 269—2 304); legio XV Appolinaris (nr. 2 305—2 306). 2. Ștampile ale unor trupe cu alt loc de garnizoană: legio VII Gemina (nr. 2 307), cohors I Aelia Sagittariorum (nr. 2 309). 3. Ștampile din epoca romană trzie (nr. 2 310—2 320). B. Fabricanți civili din Vindobona (nr. 2 321—2 327). C. Fabricanți din loc necunoscut (nr. 2 328—2 329). D. țigle cu ștampilă fragmentară (nr. 2 330—2 338). E. țigle fără ștampilă (nr. 2 339—2 342).

Este apoi înregistrată colecția muzeului regional Wien-Hernals (p. 120—122). Aici se află ștampile militare (A): legio X Gemina (nr. 2 343—2 349); legio *XIII Gemina* (nr. 2 350—2 359); legio *XIIII Gemina Martia Victrix* (nr. 2 360—2 363); legio XV Appolinaris (nr. 2 364). B. cărămizi cu ștampila fragmentară (nr. 2 365—2 366). C. cărămizi fără ștampilă (nr. 2 367—2 369).

Ultima colecție prezentată este cea a cetățeanului E. Wurth (p. 123). Ea conține doar două ștampile militare (nr. 2 380—2 381) și una a unui fabricant dintr-o localitate necunoscută (nr. 2 382). În încheiere este alcătuit un indice al cărămizilor și ștampilelor (p. 125—130), indice în care sînt cuprinse și semnele (incizate) de pe cărămizi. Lucrarea are o ilustrație bogată și de foarte bună calitate.

Cartea lui A. Neumann pune la dispoziția cercetătorilor un material epigrafic numeros. Modul de prezentare după locul actual de păstrare, după locul de descoperire, detaliile tehnice ale fiecărei piese fac din lucrare un prețios instrument de lucru. Piesele care au fost publicate au indicată bibliografia respectivă. Toate acestea sînt de un real folos pentru istoricii Imperiului roman. Pentru Dacia și istoria ei, publicarea ștampilelor legiunii a XIII-a Gemina capătă o valoare deosebită. Cunoașterea lor detaliată permite stabilirea începuturilor cărămidariilor legiunii în Dacia și deci datarea ștampilelor timpurii. În chip normal primele serii de ștampile sînt foarte apropiate de cele din Vindobona. Partea din lucrarea lui A. Neumann în legătură cu ștampilele legiunii a XIII-a Gemina constituie o bază de studiu pentru istoria legiunii din perioada următoare. În același timp cartea poate fi de ajutor la alcătuirea viitoarelor volume ale culegerii de inscripții latine din Dacia, culegere care va

cuprinde și ștampilele. Stilul de lucru și metoda de prezentare pot fi preluate parțial.

Desigur valoarea lucrării lui A. Neumann nu constă numai din prezentarea unei mari cantități de material epigrafic. Autorul încearcă, paralel, în urma observațiilor amănunțite, să facă o tipologie și pe baza ei să dateze ștampilele. El vrea însă să realizeze acest lucru fără a căuta comparații și în afara cadrului pe care îl au ștampilele din colecțiile prezentate. El nu încearcă să explice condițiile și cauzele prezenței legiunilor aici. Mai ales ne gândim la cele străine de Vindobona. De exemplu, pentru epoca tirzie este menționată o ștampilă a unui detașament din legiunea a VII-a Claudia (nr. 1 713 c). Detașamentul se afla sub comanda unui oarecare „praepositus Mucatra” cunoscut în zona limesului bănățean din numeroase alte ștampile. Ștampila permite o datare mai „strînsă” decât o face autorul prin termenul de epocă romană tirzie. Ea aparține în mod sigur aproape sfârșitului secolului al III-lea. Cauzele și modul cum a ajuns acest detașament la Vindobona ar fi deosebit de interesante. De aceea precizarea contextului de descoperire ar fi fost importantă.

O altă observație poate fi făcută în legătură cu ștampila pe care autorul o atribuie legiunii a VII-a Gemina. În primul rând că starea de conservare a ștampilei este relativ

slabă. A. Neumann însuși ezită (se pare) în a crede că ștampila aparține acestei legiuni. O consultare însă a lucrării lui Antonio Garcia y Bellido (*Estudios sobre la legio VII Geminae su campamento en Leon*) din cunoscuta culegere *Legio VII Gemina* a Institutului de studii romano-vizigotice din Leon (1970) i-ar fi permis lui A. Neumann să se îndoaie de apartenența ștampilei. Nu putem da aici soluția, deoarece „fotografia” piesei este destul de slabă. Desigur prezența legiunii a VII-a Gemina nu este exclusă, dar poate fi precizată analogia și chiar și datarea. Legiunea VII Gemina a fost în Pannonia prin anul 68, dar ștampilele dateabile în această perioadă la Leon par a fi cu ceva diferite de cea pe care ne-o prezintă lucrarea lui A. Neumann.

În ciuda acestor observații mărunte, ca și a altora ce se pot face, cartea rămîne un valoros corpus de ștampile alcătuit în chip modern. Ea constituie în același timp un model și un îndemn pentru cercetători din alte părți ale imperiului. Recomand cu căldură cartea lui A. Neumann celor interesați în istoria militară a Daciei romane. Poate că începutul făcut de lucrarea lui A. Neumann în legătură cu legiunea a XIII-a Gemina va putea fi o bază pentru continuarea studiilor asupra ștampilelor ei.

Nicolae Gudea

BÓNA ISTVÁN, VII. századi avar települések és árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban (Așezări avarice din secolul al VII-lea și sat maghiar din epoca arpadiană la Dunaújváros), Fontes Archaeologiai Hungariae, Budapesta, 1973, Akadémiai Kiadó, 162 p. + 72 planuri și 16 fig. în text, 42 pl. și 4 h. în afara textului.

Săpătura de salvare întreprinsă în toamna tirzie a anului 1966 la Dunaújváros, pe terasa înaltă a Dunării, face parte dintre acele cercetări în care arheologul este chemat să dea întreaga măsură a priceperii, pasiunii și abnegației sale. Într-un timp record de numai 46 zile lucrătoare, zorit de mașinile de terasare din imediata vecinătate a secțiunilor, în condițiile vitrege ale ploilor și ninsorilor din octombrie și noiembrie, colectivul condus de Eszter B. Vágó, fosta directoare a muzeului din Dunaújváros, a reușit să cerceteze integral o suprafață mai mare decât două hectare, întinzându-se cu peste 400 m de-a lungul malului Dunării.

Documentele arheologice din acest loc, constând din aproape 60 de resturi de bordeie și cuptoare precum și din alte aproape 100 obiective mai mici, au fost salvate grație

unor eforturi demne de toată admirația, eforturi care alături de altele asemănătoare au fost scump plătite de Eszter B. Vágó puțină vreme după aceea cînd, în timpul săpăturilor de la Intercisa (Dunaújváros) și-a părăsit în mod fulgerător și tragic familia, colegii și pasiunea unei vieți dedicate arheologiei.

Prin grija și strădanile soțului autoarei săpăturilor, prof. Bóna István de la Universitatea budapestană, participant în colectivul de cercetare din 1966, rezultatele săpăturilor de salvare, completate cu unele sonde de verificare din 1967 și 1970, vîd cu acest prilej lumina tiparului. Fără a avea dimensiuni impresionante, dar cu o remarcabilă densitate a conținutului, volumul se conformează unui plan judicios în cadrul căruia se urmărește atât prezentarea exhaus-